

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки
Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ОСАДЧУК СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 349.41(477)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Відповідальність за порушення земельного законодавства

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Осадчук С. В.

Керівник роботи

доктор юридичних наук, професор
Скулиш Євгеній Деонізієвич

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:
до захисту допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

_____

Р. Д. ЛЯШЕНКО

(підпис)

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Осадчук Сергій Васильович захистив
кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____

(підпис)

Т. П. Грушевська

АНОТАЦІЯ

Осадчук С. В. Відповідальність за порушення земельного законодавства. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Роботу присвячено комплексному та всебічному дослідженню правових засад відповідальності за порушення земельного законодавства. Проаналізовано зміст наукових праць вчених земельного права, що дозволило визначити деякі загальні тенденції та встановити особливості в авторських підходах до розкриття природи та видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Сформульовано науково обґрунтовані рекомендації і пропозиції щодо вдосконалення актів земельного законодавства у сфері відповідальності за порушення земельного законодавства.

Ключові слова: юридична відповідальність; земельне правопорушення; кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; цивільно-правова відповідальність; відшкодування збитків; дисциплінарна відповідальність.

SUMMARY

Osadchuk S. Responsibility for violation of land legislation. – Manuscript qualification work.

Qualifying work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to a comprehensive and comprehensive study of the legal basis of liability for violations of land legislation. The content of scientific works of scientists of land law is analyzed, which allowed to identify some general trends and establish features in the author's approaches to the disclosure of the nature and types of legal liability for land offenses. Scientifically substantiated recommendations and proposals for improving the acts of land legislation in the field of liability for violations of land legislation have been formulated.

Keywords: legal liability; land offense; criminal liability; administrative liability; civil liability; damages; disciplinary liability.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. АНАЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВOPOPУШЕННЯ	
1.1 Поняття, підстави та види юридичної відповідальності за земельні правопорушення	8
1.2. Конструкція спеціальної відповідальності в земельному праві	14
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	19
РОЗДІЛ 2. ОКРЕМІ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	
2.1. Кримінальна відповідальність за земельні злочини	20
2.2 Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства	27
2.3 Особливості цивільно-правової відповідальності у земельній сфері	29
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	35
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38

ВСТУП

Актуальність дослідження. Протягом останніх десятиліть Україна проводила реформу, яка стосувалася всіх найважливіших аспектів земельних відносин. Відтак питання юридичної відповідальності за земельні правопорушення залишалося вкрай важливим. Відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення ще більше актуалізує питання юридичної відповідальності за земельні правопорушення.

Сформульовані в роботі теоретичні висновки спираються на результати досліджень таких вчених-правознавців у галузі земельного права, як: Арсенюк А. О., Лейба Л. В., Мірошніченко А. М., Снідевич О. С., Черкашина М. К., Шемшученко Ю. С., Шульга А. В. та інші.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є дослідження проблемних аспектів у сфері відповідальності за порушення земельного законодавства.

Для досягнення мети даного дослідження було визначено такі завдання:

- дослідити поняття та види юридичної відповідальності за земельні правопорушення;
- обґрунтувати и конструкцію спеціальної відповідальності в земельному праві;
- проаналізувати кримінальна відповідальність за земельні правопорушення;
- дослідити адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства;
- визначити особливості цивільно-правової відповідальності у земельній сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства.

Предметом дослідження є юридична відповідальність за порушення земельного законодавства.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склала система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Методи системного аналізу і синтезу дозволили визначити місце спеціальної земельно-правової відповідальності в системі видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення (п. п. 1.3). Нормативний (формально-юридичний) метод дозволив виявити недоліки сучасного земельного законодавства у сфері досліджуваної проблематики, а також запропонувати відповідні зміни та доповнення до нього (п. п. 2.2., 2.3).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, сформульовані у даному дослідженні, можуть бути використані у навчальній, нормотворчій та практичній діяльності, щодо вдосконалення чинного земельного законодавства.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, які отримані нами в ході дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та на науково – практичних конференціях: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 18 квітня 2020 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Тернопіль, 17 листопада 2020 р.), III Всеукраїнська науково-практична конференція «Підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах активізації процесів євроінтеграційного співробітництва» (Житомир, 2-3 грудня 2020 р.).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел (41 найменування).

РОЗДІЛ 1

АНАЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Поняття, підстави та види юридичної відповідальності за земельні правопорушення

Підставою відповідальності у сфері охорони і використання земель є земельне правопорушення (його склад). Використовуваний в земельному законодавстві та науці земельного права термін «земельне правопорушення» відображає сутність загальної правової категорії «правопорушення», знаходиться під впливом апробованої і історично усталеної термінології суміжних галузей (кримінальний злочин, адміністративне правопорушення, дисциплінарний проступок, цивільний делікт). У науковій літературі по земельному праву зустрічаються різні визначення земельного правопорушення, загальноприйнятим вважається наступне: «земельне правопорушення – це винне протиправне діяння (дія або бездіяльність), спрямоване проти встановленого Конституцією України та іншим законодавством, порядку використання, охорони та управління землями, а також проти земельних прав та інтересів юридичних осіб і громадян». За скоєння даного правопорушення передбачено різні заходи юридичної відповідальності. Вона має ряд специфічних ознак.

По-перше, порушення повинне бути завжди пов'язане з землею. Прикладом може послужити будівництво об'єктів, що негативно впливають на стан земель.

По-друге зв'язок з землею повинен мати різні форми. Одними з прикладів є порушення правил по боротьбі з карантинними шкідниками або невжиття заходів по боротьбі з бур'янами і т.д.

По-третє, зв'язок з землею має бути безпосереднім, тільки тоді порушення можна вважати земельно-правовим.

Залежно від суспільної небезпеки, функцій, що здійснюються відповідальністю, за земельні правопорушення настають різні види відповідальності. В юриспруденції не припиняються дискусії стосовно видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення, але, як правило, виділяють кримінальну, адміністративну, дисциплінарну, цивільно-правову (або майнову) відповідальність. Загалом такий підхід знаходить підтвердження в підручниках по земельному праву [1, 2, 3, 4] і відповідає змісту Розділу VIII Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) «Відповідальність за порушення земельного законодавства» [5].

Відповідно до ст. 211 ЗКУ «громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- а) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
- б) самовільне зайняття земельних ділянок;
- в) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
- г) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- г) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- д) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- е) знищення межових знаків;
- є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок;
- ж) непроведення рекультивації порушених земель;

з) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;

и) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;

і) відхилення від затверджених в установленому порядку проектів землеустрою; використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених у випадках, визначених законом, проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь;

ї) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;

й) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок;

к) порушення строку видачі державного акту на право власності на земельну ділянку» [5].

Проте, як зазначає О. П. Германов, такий спосіб нормативного перерахування порушень земельного законодавства не визначає, за які саме порушення передбачено який вид юридичної відповідальності [6].

С. В. Слюсаренко пропонує класифікувати правопорушення у сфері земельних відносин, розподіляючи їх на:

- спрямовані проти встановленого порядку розпорядженням землею;

- спрямовані проти вимог використання цільового, раціонального використання земель у сільському, лісовому господарстві та в інших галузях господарського виробництва;

- пов'язані з недотриманням чи неналежним виконанням екологічних норм та приписів [7, с. 167].

За дослідженням Л.В. Мілімко, залежно від виду об'єктів адміністративні проступки у сфері земельних відносин можна поділити на такі, що посягають на:

- земельні відносини майнового характеру;

- суспільні відносини у сфері управління земельними відносинами;
- суспільні відносини у сфері раціонального використання, відновлення та охорони земель (екологічної спрямованості) [8, с. 13].

Відтак з урахуванням галузевої приналежності норм, які забезпечують правопорядок у сфері земельних відносин, умовно можна говорити про земельні злочини, земельно-адміністративні і земельно-майнові правопорушення, земельно-дисциплінарні проступки і власне земельних правопорушення. Традиційно підставою для відмежування злочинів від інших видів правопорушень є суспільна небезпека як вища ступінь суспільної шкідливості протиправної поведінки. Норми кримінального законодавства, мають яскраво виражений охоронний характер, забезпечують нормальне функціонування правової системи в цілому, охорону суспільних відносин від злочинних посягань та їх попередження. Представниками кримінально-правової науки широко визнається, що кримінально-правова відповідальність настає в тому числі за посягання на суспільні відносини, врегульовані іншими галузями права (не кримінальним правом). Як справедливо зазначав В. Н. Кудрявцев, «велика частина злочинних дій порушує не тільки кримінально-правову норму, але одночасно і норми інших галузей права» [9]. Відповідно, кваліфікація протиправного діяння і притягнення до кримінальної відповідальності часто пов'язане зі зверненням до норм інших галузей законодавства і їх уточненням. Так, ст. 239 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) встановлює відповідальність за забруднення або псування земель [10]. Зазначені терміни є земельно-правовими, і розуміння їх змісту пов'язане з аналізом спеціальних норм земельного та екологічного законодавства.

Поряд з кримінальним адміністративне законодавство також має на меті охорону правопорядку і містить адміністративні санкції за правопорушення, закріплює процедуру їх застосування. Відповідальність згідно норм Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) знаходить широке

застосування в тому числі у сфері використання та охорони земель [11]. Згідно ст. 9 КпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [11]. Порухувані загальнообов'язкові правила забезпечують належний правопорядок у багатьох сферах (не лише в управлінській) і не завжди є адміністративно-правовими. Зокрема, ст. 53¹ передбачає адміністративну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки.

В юридичній літературі справедливо вказується, що термін «провадження у справах про адміністративні правопорушення» слід замінити на термін «провадження із залучення осіб до адміністративної відповідальності». З позиції П. І. Кононова, пропонуване назва більш точно визначає зміст зазначеного провадження, оскільки в його рамках вирішуються справи про порушення не тільки норм адміністративного права, а й норм конституційного, земельного, фінансового, податкового, екологічного, митного та інших галузей права [12].

Варто наголосити, що в ст. 211 ЗКУ серед видів відповідальності не вказано дисциплінарну відповідальність за земельні правопорушення. Натомість зазначено, що законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення земельного законодавства [5].

В контексті дослідження дисциплінарної відповідальності за земельні правопорушення варто зазначити, що господарська діяльність підприємств, які здійснюють землекористування, подекуди заподіює шкоду земельним ресурсам. В процесі цієї діяльності здійснюється трудова функція працівників, зусиллями яких реалізуються економічні завдання, що стоять перед суб'єктами господарювання, які є землекористувачами. Виконання вимог земельного та екологічного законодавства забезпечується господарюючими суб'єктами, які зобов'язані не допускати порушень відповідних приписів з боку своїх працівників. Цілком очевидно, що юридична особа може стати суб'єктом

юридичної відповідальності (її певних видів) у зв'язку з порушеннями земельного та природоохоронного законодавства, допущеними саме його працівниками в ході виконання ними своїх трудових функцій. Відтак за порушення земельного законодавства може бути застосована і дисциплінарна відповідальність працівника.

Відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) працівник повинен сумлінно виконувати свої трудові обов'язки, покладені на нього трудовим договором [13]. Відтак об'єктом дисциплінарного проступку виступають соціально-трудова відносини, які складають зміст дисципліни праці. Незважаючи на те, що метою дисциплінарної відповідальності є забезпечення

дисципліни праці, вона виконує і природоохоронну функцію та функцію, коли її превентивне призначення пов'язане з дотриманням працівником обов'язків у сфері охорони і використання земель. У спеціальних дослідженнях справедливо вказується особлива значимість дисциплінарної відповідальності в сфері землекористування. Дисциплінарна відповідальність за земельне правопорушення застосовується до працівника за порушення ним земельно-правових вимог, дотримання або виконання яких відноситься до його трудової функції. Відповідно, об'єктом земельно-дисциплінарного проступку (правопорушення) є комплекс земельних і соціально-трудова відносин.

Представниками цивілістичної науки при характеристиці цивільного правопорушення підкреслюється, що цивільні протиправні діяння порушують норму не лише об'єктивного права, а й суб'єктивного права громадян і юридичних осіб. Дотримуючись такої позиції, необхідно підкреслити, що коли мова йде про суб'єктивне право на земельну ділянку, то значну роль відіграють земельно-правові норми. Варто наголосити, що норми цивільного права в основному захищають приватні інтереси. Публічний інтерес, що незмінно присутній в земельно-правовій сфері, визначає наявність спеціальних норм, спрямованих на забезпечення суспільних потреб. Тому майнове суб'єктивне право приватних осіб і публічних утворень на земельні ділянки забезпечується

нормами цивільного законодавства за залишковим принципом, при відсутності норм земельного законодавства, які враховують специфіку об'єкта права і наслідки порушення охоронюваного суб'єктивного права (ч. 1 ст. 9 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ)) [14]. Відтак і у сфері цивільно-правової відповідальності не можна заперечувати існування земельних правопорушень.

Відшкодування шкоди (збитків) є основною цивільно-правовою санкцією, яка застосовується в договірних і позадоговірних відносинах. Розглядаючи складні суспільні відносини, що виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди, В. П. Мозолин справедливо підкреслює їх комплексний характер, і пише про необхідність координації матеріальних і (або) процесуальних норм, що беруть участь в правовому регулюванні таких відносин. З цієї причини термінологічно більш правильно говорити про майнову відповідальність за земельні правопорушення, чільне місце в якій займає цивільно-правова відповідальність [15].

1.2. Конструкція спеціальної відповідальності в земельному праві

Спеціальна відповідальність в земельному праві – це вид відповідальності, яка характеризується заходами правового впливу на порушників земельного законодавства, які передбачені ЗКУ та доповнюють його законодавством [16]. У спеціальній юридичній літературі можна зустріти дві протилежні точки зору з питання існування земельно-правової відповідальності, поряд з іншими «традиційними» видами відповідальності. Одні автори (В. А. Вівчаренко, А. П. Галагуза, О. В. Ізмайлов, А. М. Мірошніченко) [17, 16, 18, 19] вважають за необхідне виділяти самостійний вид – земельно-правову відповідальність, інші (О. С. Літошенко, Ю. С. Шемшученко) [20, 21] – заперечують її самостійне значення і характер.

В основі виділення «традиційних» видів відповідальності лежить так званий галузевий критерій. І. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин звертали увагу на можливість виділення окремих видів за матеріальною ознакою (галузевою) і за іншими, перш за все процесуальними підставами. При цьому під матеріальною ознакою автори пропонували розуміти сукупне поняття, що охоплює ряд елементів: характер застосовуваних санкцій, ступінь закладеного у відповідальності державного осуду, першочерговість виконуваних завдань, сферу дії [22].

Виділення земельно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності пов'язане з наявністю у неї специфічних рис, особливостей. Юридична відповідальність як системне утворення характеризується загальними ознаками, властивими будь-якому виду відповідальності, незалежно від її галузевої приналежності. Така діалектична спільність визначає, що застосування заходів земельно-правової відповідальності пов'язане з додатковими негативними наслідками, що виникають у правопорушника. Головна мета реалізації заходів відповідальності, в тому числі земельно-правової, складається у забезпеченні належного правопорядку за допомогою санкцій. Ця мета досягається застосуванням заходів земельно-правової відповідальності для виховання і покарання правопорушника, загально-превентивного впливу на всіх інших осіб з метою не скоєння ними правопорушень, відновлення порушених прав і законних інтересів.

Норми земельно-правової відповідальності застосовуються з метою виховання поваги до існуючих в суспільстві правових норм, попередження правопорушень, оцінювання протиправної поведінки особи, яка порушила норми у сфері використання земельних ділянок, і осуду його, а також попередження можливої і (або) подальшої деградації земельної ділянки як природного об'єкта чи іншого негативного (шкідливого) впливу на нього в результаті його неналежного використання. По суті, реалізація санкцій земельно-правової відповідальності потрібна для того, щоб показати всім, що

неналежне

використання земельної ділянки неприпустимо, припинити речове право особи, яка використовує земельну ділянку з порушенням земельно-правових норм, а також зберегти, відновити земельну ділянку як природний об'єкт і захистити публічний інтерес у раціональному використанні земель.

Санкціями спеціальної земельно-правової відповідальності є примусове припинення права користування земельною ділянкою, обов'язок власника земельної ділянки чи землекористувача знести самовільно зведений об'єкт, а також вилучення земельної ділянки за використання її не за цільовим призначенням та ін., передбачені земельним законодавством заходи. А. М. Мірошніченко наголошує, що припинення прав на земельну ділянку шляхом її безоплатного вилучення також є санкціями земельно-правової відповідальності, що передбачено ст. ст. 140, 141, 143-145, 149 ЗКУ [19]. Вчений зазначає, що за своєю природою припинення прав на земельну ділянку є дуже подібною до господарсько-правової відповідальності у вигляді адміністративно-господарських санкцій. Крім того, автор чітко вказує, що за несплату земельного податку застосовується суто земельно-правова відповідальність у згідно п. «д» ст. 141 ЗКУ.

Дискусійним в науці земельного права є також питання такої санкції як повернення самовільно зайнятих земельних ділянок. Існують різні думки вчених щодо того, заходом якого виду юридичної відповідальності є така санкція. Так, А.М. Мірошніченко зазначає, що в земельно-правовій літературі цю міру відносять до заходів земельно-правової відповідальності, хоча такий підхід і не є загальновизнаним [19]. Інші науковці поділяють думку Ю.С. Шемшученка та розглядають її, як захід «цивільно-правової реституції» [21], тобто як санкцію цивільно-правової відповідальності.

На нашу думку, неправильним є віднесення до санкцій земельно-правової відповідальності повернення самовільно зайнятих земельних ділянок. Підтримуємо думку науковців, котрі зазначають, що у випадку земельної

ділянки взагалі сумнівно використовувати поняття «повернення», доцільно говорити про «усунення перешкод в користуванні».

Вважаємо, що для усунення існуючих прогалин щодо досліджуваного питання необхідно ЗКУ доповнити положеннями, які б чітко встановлювали єдиний порядок застосування земельно-правової відповідальності. Удосконалення процедури реалізації земельно-правової відповідальності слугує найважливішим засобом забезпечення її законності і обґрунтованості.

Характерними ознаками земельно-правової відповідальності є:

- особлива мета – охорона встановленого земельно-правовими нормами порядку використання земельних ділянок, захист інтересів суспільства і приватних осіб (наприклад, суміжних землекористувачів) в цілісності земельної ділянки як найважливішої складової частини природи, природного ресурсу, а також публічного інтересу в належному використанні земель;
- нормативною (юридичною) її підставою виступає земельно-правова норма, фактичною – земельне правопорушення (його склад, визначений у земельно-правових нормах);
- суб'єктами-правопорушниками можуть бути тільки особи, що є власниками чи землекористувачами);
- полягає у застосуванні спеціальних санкцій: припинення прав на земельну ділянку та ін.;
- специфічна процедура накладення міри відповідальності (санкції) – особлива форма владного (за загальним правилом державно-владного) примусу.

Земельно-правова відповідальність існує поряд з іншими «традиційними» видами відповідальності. Її більшою мірою каральний характер визначає можливість застосування земельно-правових санкцій поряд із заходами дисциплінарної та майнової відповідальності за земельні правопорушення. Розробка понятійного апарату, науково розробленої концепції земельно-правової відповідальності дозволить послідовно реалізувати її в законодавстві.

Включення норм земельно-правової відповідальності у сформовану вже систему традиційно охоронних галузей права пов'язане з існуванням земельного правопорушення як самостійного і реального явища правової дійсності і недостатністю застосовуваних заходів адміністративної, кримінальної відповідальності, а також в певній мірі з неефективністю адміністративно-правової санкції – штрафу за конкретне земельне правопорушення. Варто також наголосити, що неефективності застосування заходів відповідальності сприяє низький рівень правової свідомості громадян. Недостатність адміністративних покарань викликана не об'єктивними причинами, властивими внутрішнім змістом адміністративної відповідальності, а обумовлена суб'єктної характеристикою правопорушника і його внутрішнім ставленням до здійснюваного протиправного діяння. Результатом застосування спеціальної земельно-правової санкції є припинення незаконного діяння (дії або бездіяльності), що порушує вимогу раціонального використання та охорони земель.. У той же час земельно-правові санкції містять величезний потенціал в збереженні земельно-правового порядку, і одним із ключових завдань держави сьогодні є забезпечення дії закріпленого в законодавстві механізму захисту інтересів суспільства у раціональному використанні земельних ресурсів за допомогою спеціальних заходів на основі науково розробленої концепції земельно-правової відповідальності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. За порушення норм земельного законодавства передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну та земельно-правову відповідальність. Нормативно-правове регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення не можна вважати достатнім. Кількість земельних правопорушень щороку збільшується, а із відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення ця тенденція продовжиться. Для покращення ситуації в дані сфері вважаємо за необхідне посилення державного контролю за використанням та охороною земель.

2. Дискусійним сьогодні залишається питання виділення окремого виду відповідальності за порушення земельного законодавства – спеціальної земельно-правової відповідальності. Специфікою даного виду відповідальності є передбачення санкцій виключно у земельному законодавстві України, спеціальний суб'єктний склад земельного правопорушення

РОЗДІЛ 2

ОКРЕМІ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

2.1. Кримінальна відповідальність за земельні злочини

Україна є країною, що володіє величезним потенціалом земельних ресурсів. Охорона земельних ресурсів повинна здійснюватися як організаційними, технічними, так і правовими засобами. Серед останніх одним із найважливіших є встановлення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні земельні правопорушення [23]. Підсумком проведеної земельної реформи є відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення з липня 2021 року [24]. Спеціалісти прогнозують, що активне залучення землі в ринковий оборот в якості об'єкта, який має великий попит, високу вартість може спровокувати сплеск злочинності у цій сфері.

На думку А. М. Шульги, відсутність чіткого теоретичного визначення поняття злочину проти земельних ресурсів України не дає змоги окреслити коло суспільно небезпечних діянь, які підпадають під дію кримінально-правових норм, предметом яких є земельні ресурси (земельні ділянки, землі

сільськогосподарського призначення, поверхневий родючий шар ґрунту), що ускладнює, а в деяких випадках унеможлиблює застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці. Для вирішення зазначеної проблеми вбачається за необхідне через з'ясування ознак злочинів проти земельних ресурсів дійти до чіткого визначення поняття цих злочинів [25, с. 210–213].

Відповідно до законодавчого визначення (ч. 1 ст. 11 ККУ), злочином є передбачене Особливою частиною чинного ККУ суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Це визначення поняття злочину є загальним та універсальним, тобто воно застосовується до будь-якого злочинного діяння. Відповідно, обов'язковими ознаками будь-якого злочину (зокрема, й земельного) є такі: 1) суспільна небезпека злочинного діяння; 2) винність; 3) протиправність; 4) караність [26, с. 73–77]. Такої позиції дотримується більшість теоретиків кримінального права [27, с. 60, 61; 28, с. 46]. Окремі автори поділяють ознаки злочину на обов'язкові та додаткові. До перших належить суспільна небезпека та протиправність діяння, а до других – винність і караність [29, с. 694, с. 748]. Як самостійну ознаку пропонують розглядати ще й аморальність [30, с. 76], але така ознака вбачається зайвою, тому що будь-яке суспільно небезпечне, винне, протиправне та каране діяння за своєю суттю вже є аморальним.

Слушною є думка А. М. Шульги, що злочином проти земельних ресурсів слід визнавати суспільно небезпечне винне (умисне) діяння (дію або бездіяльність), передбачене відповідними статтями Розділу VI та Розділу VIII Особливої частини ККУ, яке вчиняється відповідним суб'єктом і посягає на відносини у сфері земельної власності, а також охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів [31, с. 205–209].

Особлива суспільна небезпека злочинних посягань земельної спрямованості полягає не стільки в самому переході земель до приватних осіб, скільки викликає обґрунтовану тривогу концентрація земельних ресурсів в руках вузького кола суб'єктів. Досліджуючи кримінальну відповідальність за земельні злочини слід зазначити, що протягом останніх років в Україні

спостерігається не тільки їх кількісне зростання, а й істотна трансформація. Якщо на початку історії незалежності нашої держави земельні злочини переважно обмежувалися самовільним зайняттям сусідських земельних ділянок для садівництва або дачного будівництва з метою користування, то сьогодні дані діяння все частіше набувають комерційного забарвлення та характеризуються переважанням у винних осіб корисливої мотивації і ознак рейдерства з використанням різних адміністративних важелів і судових процесів. Суспільна небезпека зазначених посягань посилюється внаслідок причетності до них посадових осіб, що володіють юридичною грамотністю, є професіоналами, які мають різні ділові та інші соціально значимі зв'язки у різних сферах влади і економіки. Відтак специфіка земельних злочинів полягає у їх належності до корисливої, економічної, екологічної та організованої злочинності. Крім того, в діях винних осіб також нерідко присутні і ознаки злочинів корупційної спрямованості, коли мова йде про незаконне відведення земельних ділянок зацікавленим особам в порушення існуючого порядку, а також всупереч забороні про використання даних земель не за призначенням.

Ця тенденція супроводжується незаконною зміною категорій земель. Іншими словами, землі сільськогосподарського призначення або лісового фонду можуть скуповуватися за заниженими цінами (відповідним кадастрової або умовної вартості), а згодом перепродаватися вже за ринковими цінами як ділянки під будівництво приватних будинків, організацій, торгових комплексів, готелів, ресторанів, інших розважальних закладів або зон відпочинку. Очевидно, що систематичність подібних діянь і їх поширеність, поряд з іншими несприятливими наслідками, здатна вплинути і на порушення екологічної рівноваги.

Таким чином, злочинні посягання в сфері земельних правовідносин в даний час характеризуються складними кримінальними багаторівневими схемами, спрямованими на виведення земель з категорій земель сільськогосподарського призначення, лісового фонду, особливо охоронюваних територій і об'єктів і так далі та подальше залучення їх в ринковий обіг.

Відповідно, до вчинення зазначених діянь все частіше стають причетні організовані злочинні групи, що складаються як з осіб, які мають кримінальне минуле, так і з професійних юристів і економістів, а також посадових осіб державних органів, наділених владними повноваженнями здійснювати контрольні, розподільні і (або) реєстраційні функції щодо земельних ресурсів та (або) об'єктів нерухомості (державні реєстратори, керівні співробітники адміністрацій, мери, заступники мерів міст і так далі).

Нерідко дані діяння супроводжуються вбивством або вимаганням відносно осіб, які володіють земельними ділянками на законних підставах. У значній кількості випадків винні здійснюють різні посадові підробки, підписують офіційні документи від імені законних власників, нібито добровільно відчужують нерухомість. Правозастосовна практика свідчить про випадки юридичного оформлення державним реєстратором угод про передачу земель особам, які перебувають у злочинній змові з ним (в тому числі і які перебувають в родинних відносинах), де від імені особи, що відчужує земельну ділянку, виступали особи, які померли. Здавалося б, що введення процедури державної реєстрації об'єктів нерухомості було покликане впорядкувати процес перерозподілу об'єктів нерухомості, ввести державний контроль в даній сфері, а також мінімізувати випадки незаконних операцій із землею та іншими видами нерухомості, так як кількість випадків шахрайства (у вигляді так званих подвійних продажів, продажів за підробленими документами від імені законних власників і так далі). Однак, поряд з виконанням в цілому Державним реєстром речових прав на нерухоме майно свого призначення, виникла небезпека використання окремими недобросовісними співробітниками даної інформації в корисливих цілях.

Суспільна небезпека зазначених посягань посилюється внаслідок причетності до них юридичною грамотних посадових осіб. Відтак ці особи, здійснюючи підготовчі дії до вчинення даних діянь, здатні заздалегідь прорахувати всі власні дії, а також дії осіб, щодо яких здійснюється неправомірне відчуження земельних ресурсів, і вибрати ділянку, найбільш

сприятливої з точки зору можливості її безперешкодного перерозподілу. Відповідно, ними завчасно вживаються заходи щодо приховування ознак даного діяння, в тому числі шляхом виготовлення різних видів документів, що містять ознаки підробки.

Висока латентність земельних злочинів пов'язана з тим, що типовими ситуаціями є смерть власників або користувачів земельних ділянок, їх нездатність за станом здоров'я захищати свої права і відсутність у них близьких осіб, готових представляти їх законні інтереси.

Таким чином, можна констатувати, що в сучасних умовах внаслідок лібералізації прав на земельні ресурси та інші види нерухомості на тлі загальної тенденції криміналізації суспільства, кількісного і якісного зростання всіх різновидів злочинності, поступово сформувався специфічний вид криміналітету, що спеціалізується на організованих кримінальних оборудках з нерухомістю і навіть намагається контролювати сферу земельних правовідносин.

Залежно від наявності рівня суспільної небезпеки земельні правопорушення поділяються на такі: а) малозначні (адміністративні правопорушення) та б) суспільно небезпечні (злочини) [32, с. 65]. Окремо слід виділити такий вид кримінального правопорушення, як кримінальний проступок, який характеризується своєю невеликою суспільною небезпекою. У світлі тенденції до розмежування злочинних діянь на кримінальні проступки та саме злочини варто проаналізувати питання щодо кримінальних проступків. Цей елемент кримінальної відповідальності має знижений ступінь суспільної небезпеки, порівняно зі злочинним діянням, за який може бути призначене покарання, не пов'язане з обмеженням чи позбавленням волі, і яке не тягне за собою судимість [33, с. 177]. Сьогодні малозначні земельні правопорушення караються відповідно до норм адміністративного права, а суспільно небезпечні – кримінального.

На думку відомих фахівців (Гребельський, Никифорчук і Луговик) одними із головних факторів, які унеможливають розкриття земельних

злочинів є недостатня теоретична база щодо виявлення, протидії і запобігання злочинів на ранніх стадіях, а також ефективні схеми приховання вже вчинених злочинів. Ключову роль відіграє, на жаль, і низький рівень професійної підготовки слідчих, адже ефективність їх діяльності по виявленню, попередженню та розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин обумовлюється рівнем обізнаності оперативного працівника з основними способами їх вчинення [34]. Недосконалість (або в деяких випадках повна відсутність) нормативних актів, що регламентують кваліфікацію дій осіб за порушення земельного законодавства також ускладнює діяльність оперативних підрозділів. Вище вказане дозволяє посадовим особам органів влади маскувати свої дії під суспільно-корисні, приймаючи рішення колегіально, надаючи у власність земельні ділянки без дотримання відповідної процедури, змінюючи цільове призначення, обумовлюючи такі дії службовою необхідністю [35].

З метою надання практичної допомоги оперативним підрозділам у виявленні злочинів в сфері земельних правовідносин була розроблена оперативно-розшукова характеристика таких злочинів, визначена її структура, що ґрунтується на криміналістичній, кримінологічній, кримінально-правовій та інших характеристиках злочинів [36].

В чинному ККУ законодавцем передбачено кримінальну відповідальність в переважній більшості за незначні «земельні злочини», а саме: за ст. 197¹ (Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво), ст. 236 (Порушення правил екологічної безпеки), ст. 239 (Забруднення або псування земель), ст. 239¹ (Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель ст. 239² (Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах), ст. 252 (Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду), ст. 254 КК України (Безгосподарське використання земель) [10].

Натомість напрацювання практики свідчать, що найбільш поширеними в сфері земельних відносин є інші «економічні» злочини в яких земля не є безпосереднім об'єктом злочину, а саме: за ст. 190 (Шахрайство), ст.191

(Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 233 (Незаконна приватизація державного, комунального майна), ст. 358 (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів) [37].

У той же час дані діяння на практиці часто здійснюються в сукупності. При цьому з точки зору криміналістичних закономірностей злочинності одні з них представляють собою способи приготування, вчинення і приховування злочинів або способи, різні по кримінально-правовому складу злочинів з точки зору криміналістики, що поєднуються, і які спричиняють інші криміналістично значущі обставини злочинів. Зазначені діяння, як уже зазначалося, об'єднує пряма або непряма приналежність до їх скоєння посадових осіб, що зловживають своїм службовим становищем і реалізують корисливі та інші мотиви.

Сучасна криміналістика має в своєму арсеналі безліч ефективних і цікавих рекомендацій по розкриттю і розслідуванню різних видів і груп злочинів. Однак, що стосується саме земельних злочинів, то в силу нетривалості існування в незалежній Україні такого явища, як зростання злочинів, пов'язаних з порушенням земельного законодавства економічної, службової та корупційної спрямованості, комплексна методика розслідування цих діянь тільки починає розроблятися. Існуючі приватні методики як правило, присвячені розслідуванню тих чи інших вищевказаних видів злочинів без прив'язки (за винятком екологічних злочинів) до специфічного предмету злочинного посягання. З огляду на, що якість розслідування справ зазначеної категорії нерідко залишається низькою, зокрема, внаслідок здійснення винними, їх захисниками та іншими особами, які діють в їх інтересах, заходів, спрямованих на протидію розслідуванню, необхідна зміна підходів до вивчення зазначеної злочинності та розробці криміналістичних заходів боротьби. Зокрема, вважаємо, що доцільно створення комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням земельного законодавства, що інтегровано передбачає типові моделі злочинної діяльності

(передбачені одночасно декількома нормами кримінального закону). У свою чергу, розроблені закономірності злочинної діяльності в сфері порушення земельного законодавства слугуватимуть науковими трамплінами для формування теоретично вивірених і затребуваних на практиці криміналістичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розслідування даних діянь.

Важкість кваліфікації злочинів у сфері земельних правовідносин полягає в тому, що зазвичай схеми, які застосовуються для їх вчинення є багаторівневими і в них приймають участь посадові особи, які маскують свої дії під суспільно корисні. Наступними факторами виступають недосконалість законодавчої бази, адже найпоширенішими є «економічні» земельні злочини, відповідальність за які передбачена в статтях де земля не є безпосереднім об'єктом злочину, та високий рівень корупції серед посадових осіб, що дозволяє вчиняти і ефективно маскувати такі злочини.

2.2. Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства

Протягом останніх десятиліть Україна проводила реформу, яка стосувалася всі найважливіших аспектів землекористування. Введення ринку земель сільськогосподарського призначення ще більше актуалізує питання юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Серед основних досягнень земельної реформи слід відзначити припинення монополії державної власності на землю. Через це, інститут охорони землі зазнав суттєвих змін, відтак була створена інша система державного контролю за використанням та охороною земель. Таким чином, можна зробити висновок, що влада України планує нові тенденції щодо формування більш цілеспрямованої, скоординованої, і ефективної системи управління в галузі земельних правовідносин. Але на жаль, дана проблема не отримала належного правового забезпечення. Притягнення осіб до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин не стало предметом наукового

осмислення та аналізу. Зазвичай дослідження адміністративного правопорушення здійснюється лише в контексті їх екологічного спрямування. При цьому дослідниками не належна увага приділяється самостійним характеристикам, обумовлених особливостями землі як окремого об'єкта протиправного посягання.

Зазначені обставини, а також відсутність до недавнього часу чіткого концептуального підходу до розвитку вітчизняного земельного законодавства, дозволяє оцінювати правове регулювання питань притягнення осіб до адміністративної відповідальності у земельній сфері як незадовільне. Основними серед цих проблем, є, недостатнє дослідження особливостей адміністративної відповідальності за земельні порушення, невизначеність в співвідношенні земельно-правової відповідальності та адміністративної відповідальності за земельні правопорушення, а також відсутність досліджень низки специфічних питань про накладення адміністративних стягнень за ці правопорушення.

Охарактеризувати адміністративну відповідальність за порушення землекористування можна наступними пунктами:

1) суб'єктами виступають особи, які визнані винними у відповідності до законодавства України, в скоєнні адміністративно-земельного проступку;

2) ця відповідальність виражається в конкретно визначених складах адміністративних проступків;

3) як правило, особа, яка вчинила незаконну дію або бездіяльність, може притягуватися до адміністративної відповідальності в будь-який час, без різниці у позаробочий час або в робоче вона вчинила це правопорушення;

4) покарання діє тільки на тих посадових осіб, які обумовлені в законодавстві України.

Характерною особливістю вітчизняного земельного законодавства загалом та адміністративної відповідальності за земельні правопорушення зокрема є виділення ґрунту як окремого об'єкту правової охорони. Варто

наголосити, що такий підхід законодавця повністю відповідає Європейським правовим стандартам у сфері землекористування.

Зокрема, ст. 53³ КпАП встановлює відповідальність за зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу у вигляді накладення штрафу на громадян від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ст. 53⁴ КпАП передбачає санкції за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель у вигляді накладення штрафу на громадян від тридцяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [11].

Як зазначено вище, такий підхід узгоджується з Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи № R(92)8 про захист земель (прийнята 18 травня 1992 року на 476-му засіданні заступників міністрів), відповідно до якої ґрунт – це невід'ємна частина екосистеми планети і знаходиться між поверхнею землі та основною породою. Захист ґрунту має бути віднесено до загальних суспільних інтересів та інтегровано в політику захисту навколишнього середовища та перспективного розвитку. За Європейськими стандартами земля має бути визнана державами в якості загальної спадщини і природно невідновлюваного ресурсу, що має величезне значення для нинішнього і майбутніх поколінь людства. Захист ґрунту завжди повинен враховуватись у всіх областях, таких як, наприклад, сільське господарство, лісове господарство, промисловість, транспорт, містобудування та просторове планування. Кожна політика захисту ґрунту повинна надавати вільний доступ до інформації та участі громадськості у її проведенні [38].

Вважаємо за необхідне збільшити розміри та порядок нарахування штрафів за порушення земельного законодавства. Наприклад, пропонуємо встановлення штрафу за нецільове використання землі, з урахуванням її кадастрової вартості. Вважаємо, що для громадян мінімальна межа штрафів за

земельні правопорушення має становити 10 000 грн, для посадових осіб 20 000 грн, а для юридичних осіб від 100 000 до 200 000 грн. З допомогою таких змін, тобто через підвищення санкцій, можна забезпечити дотримання земельного законодавства власниками і користувачами земельних ділянок.

2.3. Особливості цивільно-правової відповідальності у земельній сфері

Цивільно-правова відповідальність застосовується за земельні правопорушення, які характеризуються збитками, які виражаються у грошовій формі, що були причинені неправомірними діями, також у разі реалізації даних дій можливе завдання екологічної шкоди. Під екологічною шкодою в цьому разі варто розуміти завдання погіршення якісного стану довкілля, а саме забруднення та засмічення земельних ділянок [39]. Для визначення цієї шкоди застосовується спеціальна Методика, яка затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року. Вона закріплює порядок визначення розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі юридичними та фізичними особами [40].

Діючий ЗКУ закріпив у правовому аспекті пройдений шлях земельного реформування в Україні і виступає нормативною базою для подальшого удосконалення земельного законодавства та розвитку правового механізму ринку землі. Найважливішою подією в сфері земельно-правового реформування стало прийняття ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», яким з 1 липня 2021 року вводиться ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні [24].

Як випливає із самої назви закону, він покликаний регулювати спільно з відповідними нормами ЦКУ правові відносини обігу земель

сільськогосподарського призначення, здійснення операцій з земельними ділянками та земельними паями: купівлі-продажу, міни, оренди, іпотеки тощо. ЦКУ містить основоположні принципи і положення інституту права власності та інших речових прав на землю (Гл. 27, 33, 34), правил здійснення операцій з земельними ділянками, а також цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну у майновій сфері [14]. Землевласники можуть володіти, користуватися і розпоряджатися належними їм земельними ділянками вільно на свій розсуд, якщо це не завдає шкоди навколишньому середовищу і не порушує прав і законних інтересів інших осіб (ст. 36 Конституції України) [41].

Власники і користувачі земель наділені певними правами по використанню земель (ст. 90, 95 ЗКУ) і несуть обов'язки (ст. 91, 96 ЗКУ) [5]. Порушення земельних обов'язків тягне певну юридичну відповідальність. Обов'язок дотримання земельного законодавства мають і інші суб'єкти: громадяни, організації, державні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи.

Цивільно-правова відповідальність – це передбачений земельним і цивільним законодавством обов'язок особи відшкодувати майнову шкоду, завдану іншій особі, зокрема, власнику землі чи користувачеві земельної ділянки в результаті правопорушення в розмірах і порядку, встановленому законом. Слід зауважити, що на відміну від адміністративного і кримінального законодавства в ЦКУ, як правило, немає чіткого визначення діянь, що тягнуть за собою цивільно-правову відповідальність, а також вказівок, які дії допустимі в стосунках між суб'єктами права. У ЦКУ як підстави відповідальності наводяться такі формулювання, як «невиконання або неналежне виконання зобов'язання», «заподіяння шкоди особі або майну». Проте це зовсім не означає, що відповідальність заподіювача шкоди виключається. Саме заподіяння шкоди завжди протиправно, якщо закон не робить з цього винятку.

У суспільних відносинах існує загальне правило: будь-яка особа повинна утримуватися від вчинення дій, що можуть заподіти шкоду іншій особі. При протиправному завданні шкоди виникають цивільно-правові

відносини відповідальності, де на стороні потерпілого виникає право вимагати її відшкодування, а у заподіювача шкоди обов'язок задовольнити цю вимогу шляхом приведення майнового становища потерпілого до свого попереднього стану. Чи є таке зобов'язання юридичної відповідальністю? В теорії права немає єдиної думки з цього питання. Існує позиція, що юридична відповідальність є тільки там і тоді, коли санкція закону реалізується примусово, наприклад, є рішення суду про стягнення шкоди, покладання на правопорушника обов'язку відшкодування шкоди. З такою позицією не можна погодитися. Є чимало прикладів, коли заподіяна шкода відшкодовується правопорушником добровільно. Звісно ж, що добровільне виконання обов'язку відшкодування шкоди не змінює юридичної природи відповідальності. Відповідальність заподіювача шкоди, передбачена законом (відшкодувати збитки, відновити власними силами зіпсоване майно і т.п.), виникає з моменту заподіяння шкоди, а не тільки при відмові в добровільному відшкодуванні, коли наводиться в дію механізм державного примусу. Відповідальність настає не за невиконання зобов'язання, а за заподіяння шкоди. Особа, яка завдала шкоди, перебуває в стані юридичної (майнової) відповідальності з моменту заподіяння шкоди, а не тільки з початку застосування (реалізації) санкції закону. Виконання обов'язку відшкодування шкоди в повному обсязі (ст. 1166 ЦКУ) забезпечується не тільки заходами безпосереднього державного примусу, а й загрозою можливого примусу. Таким чином, цивільно-правова (майнова) відповідальність – це міра відновлення майнового стану потерпілої особи за допомогою державного примусу або погрози примусу в порядку і межах, передбачених законом.

Треба зауважити, що ЗКУ не містить норм, що регулюють зобов'язання з відшкодування майнової шкоди. У ст. 156 ЗКУ про це сказано лише в загальному плані: «власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

- б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;
- в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;
- г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;
- г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан;
- д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки;
- е) використання земельних ділянок для потреб нафтогазової галузі;
- є) використання земельних ділянок для потреб надрокористування з метою дослідно-промислової розробки родовищ бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення та/або видобування бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення» [5].

На відміну від інших видів юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність носить компенсаційний характер. Реалізується це за допомогою покладення на заподіювача шкоди обов'язку відшкодувати майнову шкоду за рахунок свого майна. Цим досягається відновлення порушеного становища потерпілого суб'єкта – власника, землекористувача. Ними можуть бути держава в особі державного органу або орган місцевого самоврядування, юридичні особи і громадяни. Для покладання майнової відповідальності на юридичних і фізичних осіб не має значення, перебували чи ні вони в момент заподіяння шкоди в земельних відносинах. Відповідальність несуть як власники і інші землекористувачі, так і сторонні особи. В останньому випадку настає так звана позадоговірна (деліктна) майнова відповідальність (ст. 1166 та ін. гл. 82 ЦКУ). Якщо заподіяння шкоди сталося в результаті порушення земельних обов'язків, що випливають з договірних відносин (оренди, забудови, сервітуту та ін.), то настає договірна майнова відповідальність (611 ЦКУ) [14].

У науці цивільного права прийнято вважати, що для залучення особи до майнової відповідальності потрібно встановити наявність визначених умов, що

становлять підстави відповідальності: майнової шкоди на стороні потерпілого, протиправності діяння, причинного зв'язку і вини. Початковою умовою цивільно-правової відповідальності є заподіяння майнової шкоди власнику земельної ділянки чи землекористувачу. Ця шкода може виражатися у формі реального збитку або збитків в цілому. Приклад. при прокладці дороги або трубопроводу будівельники порушили родючий шар землі на земельній ділянці фермера, в зв'язку з чим зіпсований ділянка не могла бути засіяна в даному році. Відтак всі витрати фермера на відновлення родючого шару (переміщення ґрунту, внесення торфу, вирівнювання землі, транспортні витрати) складають реальний збиток, а неотриманий врожай з цієї ділянки – упущену вигоду. І збитки, і неотриманий дохід підлягають відшкодуванню в повному обсязі будівельною організацією.

Наступною умовою для покладення обов'язку відшкодування шкоди є протиправна дія (бездіяльність), тобто така поведінка, яке відбувається в порушення земельного законодавства або умов договору, наприклад, оренди, сервітуту. Земельні правопорушення, що можуть викликати майнову шкоду, різноманітні, деякі з них названі у главі 7 КпАП в числі адміністративних проступків. При настанні майнової шкоди в результаті цих проступків вони набувають характеру земельно-майнових правопорушень, що тягнуть за собою цивільно-правову відповідальність. До таких правопорушень, зокрема, слід віднести псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель, порушення правил використання земель [34].

Далі необхідно встановити, що настання шкоди знаходиться в прямому причинно-наслідковому зв'язку з протиправною поведінкою. В іншому випадку відповідальність виключається. І, нарешті, обов'язковою умовою для покладання майнової відповідальності на заподіювача шкоди є його вина в формі умислу або необережності. Це – загальне правило. Виняток становлять випадки заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки (машинами, механізмами, отрутохімікатами та т.д.). Там відповідальність несе його власник

і при відсутності провини, якщо не доведе, що шкода виникла внаслідок непереборної сили (землетрусу, повені та ін.) або умислу потерпілого.

Нерідко правопорушення вчиняються громадянами при виконанні ними своїх трудових обов'язків. Наприклад, при вивезенні лісу водії машин проклали дорогу по землях фермерського господарства. Винними особами тут є водії, але майнову відповідальність за їх дії несе роботодавець, з яким ті перебувають у трудових відносинах.

Іноді шкода заподіюється спільними діями кількох осіб, об'єднаних єдиним наміром. У таких випадках настає солідарна відповідальність заподіювача шкоди. Наприклад, при самовільному зайнятті землі або самовільному будівництві групою осіб. Стягнення збитків проводиться судом, господарським судом в порядку позовного провадження, а за угодою сторін – третейським судом.

ВИСНОВКИ РОЗДІЛУ 2

1. Досліджуючи кримінальну відповідальність за земельні злочини слід зазначити, що протягом останніх років в Україні спостерігається не тільки їх кількісне зростання, а й істотна трансформація. В контексті покращення ефективності розслідування земельних злочинів та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності вважаємо за доцільне розробити комплексну методичку розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням земельного законодавства, що інтегровано передбачає типові моделі злочинної діяльності.

2. Вважаємо за необхідне збільшити розміри та порядок нарахування штрафів за порушення земельного законодавства. Наприклад, пропонуємо

встановлення штрафу за нецільове використання землі, з урахуванням її кадастрової вартості. Вважаємо, що для громадян мінімальна межа штрафів за земельні правопорушення має становити 10 000 грн, для посадових осіб 20 000 грн, а для юридичних осіб від 100 000 до 200 000 грн. З допомогою таких змін, тобто через підвищення санкцій, можна забезпечити дотримання земельного законодавства власниками і користувачами земельних ділянок.

3. На відміну від інших видів юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність носить компенсаційний характер. Реалізується це за допомогою покладення на заподіювача шкоди обов'язку відшкодувати майнову шкоду за рахунок свого майна. Цим досягається відновлення порушеного становища потерпілого суб'єкта – власника, землекористувача. Ними можуть бути держава в особі державного органу або орган місцевого самоврядування, юридичні особи і громадяни.

ВИСНОВКИ

1. Юридичну відповідальність за порушення земельного законодавства можна визначити як форму реагування держави на порушення законодавства у сфері земельних відносин. Земельне правопорушення можна визначити як винне протиправне діяння (дію або бездіяльність), спрямоване проти встановленого законодавством, порядку використання, охорони та управління землями, а також проти земельних прав та інтересів юридичних і фізичних осіб.

Залежно від характеру правопорушення можна виділити кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність за земельні правопорушення.

2. В науковій літературі також триває дискусія щодо виділення земельно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності за земельні правопорушення. Спеціальна відповідальність в земельному праві – це вид відповідальності, яка характеризується заходами правового впливу на порушників земельного законодавства, які передбачені земельним законодавством.

3. Протягом останніх років в Україні спостерігається не тільки кількісне зростання земельних злочинів, а й їх істотна трансформація. Відтак специфіка земельних злочинів полягає у їх належності до корисливої, економічної, екологічної та організованої злочинності. Крім того, в діях винних осіб також нерідко присутні і ознаки злочинів корупційної спрямованості.

4. Актуальним питанням адміністративної відповідальності за земельні правопорушення є вкрай низькі санкції. Вважаємо за необхідне збільшити розміри штрафів за порушення земельного законодавства. Крім того, при накладенні адміністративних стягнень за земельні правопорушення варто враховувати вартість земельної ділянки. За допомогою таких змін, тобто через підвищення санкцій, можна забезпечити дотримання земельного законодавства власниками і користувачами земельних ділянок.

5. На відміну від інших видів юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність носить компенсаційний характер. Реалізується це за допомогою покладання на заподіювача шкоди обов'язку відшкодувати майнову шкоду за рахунок свого майна. Цим досягається відновлення порушеного становища потерпілого суб'єкта-власника, землекористувача.

6. Нормативно-правове регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення не можна вважати достатнім. Кількість земельних правопорушень щороку збільшується, а із відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення ця тенденція продовжиться. Для покращення ситуації в даній сфері вважаємо за необхідне посилення державного контролю за використанням та охороною земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балюк Г. І. Земельне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2008. 511 с.
2. Погрібний О. О. Земельне право України: підручник 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Істина, 2009. 600 с.
3. Мірошниченко А. М. Земельне право України: підручник 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта: ЦУЛ, 2011. 678 с.
4. Шульга М. В., Анісімова Г. В., Багай Н. О., Гетьман А. П. Земельне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
5. Земельний кодекс України від 25 жовт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

6. Германов, О. П. Класифікація правопорушень у сфері земельних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2.1 (22), 2018. С. 110-113.
7. Слюсаренко С. В. Особливості настання адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства юридичними особами. *Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія «Право». 2010. Вип. 156. С. 167-173.
8. Мілімко Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 24 с.
9. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления: *монография*. Москва, 1960. С. 120.
10. Кримінальний кодекс України 5 квіт. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 21.11.2020).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> від (дата звернення 21.11.2020).
12. Кононов П. И. Административный процесс: Подходы к определению понятия и структуры. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 22-25.
13. Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 21.11.2020).
14. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 21.11.2020).
15. Мозолин В. П. Роль гражданского законодательства в регулировании комплексных имущественных отношений. *Журнал российского права*. 2010. № 1. С. 24-27.
16. Галагуза А. В. Самовільне зайняття земельної ділянки як підстава для застосування земельно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 335-339.

17. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Київ, 2005. 199 с.
18. Измайлов О. В. Ответственность за нарушение земельного законодательства: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право». Москва, 1973. 23 с.
19. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник. Київ: Алерта. КНТ, ЦУЛ, 2009. 712 с.
20. Літошенко О. С. Спеціальний вид юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*, 2015. № 5 (233). С. 67–70.
21. Шемшученко Ю. С., Мунтян В. Л., Розовский Б. Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. *Наукова думка*. Київ, 1978. 280 с.
22. Самощенко И. С., Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.
23. Шульга А. М. Теоретичні проблеми визначення та практичне застосування поняття злочину проти земельних ресурсів України, 2020. С. 234–237.
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 бер. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення 21.11.2020).
25. Шульга А. М. Теоретичне визначення поняття злочинів у сфері земельних правовідносин (земельних злочинів) та їх ознаки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 трав. 2012 р. «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі

реформування кримінальної юстиції». МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Т. 1. Харків : Золота миля. 2012. С. 210–213.

26. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник 4-є вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2010. 456 с.

27. Бабенко А. М., Вапсва Ю. А., Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. МВС України, ХНУВС. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.

28. Стрельцов Е. Л. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник. Харьков: Одиссей, 2007. 720 с.

29. Козлов А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр «Пресс», 2004. 819 с.

30. Загородников Н. И., Бородин С. В., Якубович М. И. Уголовное право. Часть общая. Высшая школа Министерства охраны общественного порядка СССР. Москва: Юридическая литература, 1966. 511 с.

31. Шульга А. М. Загальнотеоретична парадигма визначення земельних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 205–208. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2016/57.pdf (дата звернення 21.11.2020).

32. Хом'яченко С. І. Поняття і види земельних правопорушень. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 8. С. 65–66.

33. Мирошниченко Н. А. Пропозиції щодо вдосконалення Кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру НАПрН України*. 2015. № 5. С. 176–180.

34. Тарасенко О. С. Особливості виявлення злочинів, що вчиняються в сфері земельних відносин. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2009. № 21. С. 341-348.

35. Настенко А. В. Виявлення і розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовими особами у сфері земельних правовідносин. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 95-99.

36. Дякін О. Я. Типові версії у справах про злочини у сфері земельних відносин. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 240-246.

37. Бондарчук Н. В., Козел С. М. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №. 1. С. 164-166.

38. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R(92)8 про захист земель (прийнята 18 травня 1992 року на 476-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (дата звернення 21.11.2020).

39. Поклонська, О. Ю., М. І. Мамчур. Відповідальність за порушення норм земельного законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 28. С. 3-7.

40. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: Наказ №171 від 27.10.1997. поточна редакція від 06.05.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98> (дата звернення: 24.11.2020).

41. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 21.11.2020).